

Milenko Popović i Rajisa Trostinska

Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

ODNOS POLAZNOGA I CILJNOGA JEZIKA

Kada je riječ o dvojezičnom rječniku, riječ je dakako o polaznome i ciljnome jeziku. U članku su u obzir uzeta tri slavenska standardna jezika: hrvatski, ruski i ukrajinski. Na osnovi konkretnih rješenja ostvarenih u nekim rječnicima (uključujući i naše iskustvo) pokušava se sagledati problematika davanja morfoloških podataka u dvojezičnim rječnicima, u kojima je jedan od triju navedenih jezika polazni, odnosno ciljni.

U vezi s pitanjima dvojezičnoga rječnika u obzir smo uzeli tri standardna jezika: hrvatski, ruski i ukrajinski, s tim da će kao ciljni biti viđen uglavnom hrvatski.

Tako formulirana, tema je vrlo široka, ne možemo ulaziti u sve pojedinosti, pa ćemo se zadržati na nekim pitanjima.

Prvo je – banalna, ali ne i nepotrebna – konstatacija da rječnik nije gramatika. Ali hrvatski, ruski i ukrajinski toliko su *morfološki* jezici da je razumljivo pitanje koliko je morfologije, odnosno koliko morfoloških podataka opravdano, ali i poželjno, dati u dvojezičnom rječniku kada je o trima spomenutima jezicima riječ. Općenito bismo odgovorili: što više, to bolje. Oni nikada nisu suvišni – pogotovo ako je u pitanju opći dvojezični rječnik, za *svakoga*, kakav je, naprimjer, u Hrvatskoj već klasičan Poljančev rusko-hrvatski rječnik, ili ukrajinsko-hrvatski i hrvatsko-ukrajinski rječnik A. Menac i A. Kovalj.

Gdje te morfološke podatke dati? Uz natuknice, ili izdvojeno? Pandan Poljančevu rječniku (koji je kao prvo izdanje, pod naslovom *Rusko - hrvatski ili srpski rječnik*, objavila Školska knjiga 1987., što je zapravo prošireno četvrto izdanje) predstavlja danas rječnik kojemu je glavni urednik Bogoljub Stanković (a koji su, pod naslovom *Rusko-srpskohrvatski rečnik*, 1988. u Moskvi i Novome Sadu izdale dvije izdavačke kuće: Russkij jazyk i Matica srpska). Stankovićev rječnik – tako ćemo ga zvati – u kojemu piše da ima oko 52000 riječi, broji, bez uvodnoga dijela i dodataka, 950 stranica upravo rječničkoga teksta; a Poljančev rječnik, u kojemu nema podatka o broju riječi (također bez uvodnoga dijela i dodataka), ima 1012 stranica upravo rječničkoga teksta. Po

broju su stranica, a to znači i po broju natuknica, prema grubljoj procjeni, oni slični.

Sve morfološke podatke koje donosi (a i rusku azbuku, i osnove ruskoga izgovora) Poljanec daje na kraju rječnika, gdje su u tablicama dani nastavci imenica, punoga oblika pridjeva, prezenta nesvršenih/futura svršenih glagola, iza kojih slijede primjedbe o naglasnim tipovima. Veza je između natuknica i tih tablica uspostavljena brojem uz svaku odgovarajuću natuknicu koji je isti kao i broj tablice koja pokazuje promjenu riječi danoga modela.

Kao što se iz izloženoga vidi, u toj kratkoj, na kraju pridodanoj utabličenoj morfologiji nema kratkoga oblika pridjeva, oblika za prošlo vrijeme, za imperativ, nema glagolskih priloga i glagolskih pridjeva, zatim nema brojeva, nema zamjenica (dakako, ni ličnih).

Prvo dajemo primjedbu uz azbuku, koja je dana na kraju: bilo bi mnogo bolje da je na početku. Nije najsretnije ni to što slova za suglasnike nemaju uza se samoglasničku pratnju. Naš nedovoljno upućen korisnik ni po čemu ne može znati da ruski govornici, nazivajući suglasnička slova, ne upotrebljavaju naš *šva*, nego upotrebljavaju, slično kao i mi, samoglasnike [e] i [a]. Nije potrebno dokazivati da slova tuđega alfabeta valja znati nazivati onako kako ih nazivaju dani govornici.

Što se tiče kratkih oblika pridjeva (termini *kratki oblik pridjeva* i *puni oblik pridjeva* prijevod su ruskih termina *краткая форма прилагательного* i *полная форма прилагательного*; ne upotrebljavamo umjesto njih termine hrvatske gramatike *neodređeni oblik pridjeva* i *određeni oblik pridjeva* jer su u ruskome jeziku dani oblici izgubili funkciju kategorije neodređenosti/određenosti), oni se – kada su nešto teže izvodivi iz punih oblika – uz njih daju (s nekim nedosljednostima, pa se, naprimjer, uz *дешёвый* i *умный* daje *дёшов*, *дешева* i *умён*, *умна*, ali uz *бледный* nema *бледен*, *бледна*).

Ne mogu se zaobići oblici prošloga vremena (*oblik prošloga vremena* prijevod je ruskoga termina forma *прошедшего времени*; ruske gramatike današnje glagolske oblike sa sufiksom -л ne smatraju glagolskim pridjevima). Budući da nisu uvijek pretkazivi po infinitivu, bilo bi dobro da su dani kad ne odgovaraju najučestalijem modelu, kao u primjerima: *идти* – *шёл*, *шла*; *печь* – *пёк*, *пекла*; *грести* – *грёб*, *гребла*. Nema ih, međutim, ne samo u kratkoj gramatici na kraju, nego ni pod natuknicama.

Brojevi su u natuknicama dobro zastupljeni.

Kada je riječ o ličnim zamjenicama, u natuknicama su oblici: *его*, *ему*; *её*, *ей*, *ею*, *ней* (dat., instr., lok.); *их*, a nema oblikā: *им*, *нём*; *им*, *ими*, *них*. (Nedosljednost je vidljiva, dakle, i u oblicima bez *н*- i u oblicima s *н*-.)

Stankovićev rječnik rusku azbuku daje na početku, ali također ne pokazujući rusko nazivanje suglasničkih slova, a sve morfološke podatke uz natuknicu. Tako se daju svi potrebni elementi za točno sklanjanje i naglašavanje imenica (dakle oblici u kojima dolazi do preskakanja naglasaka, ili se pojavljuje

nepostojani samoglasnik, ili se kako drugačije ostvaruje osnova), daju se puni nominativni i kratki oblici pridjeva, tu su i genitivni oblici brojeva, svi padeži ličnih i povratne zamjenice, 1. i 2. lice jednine i 3. lice množine prezenta nesvršenih/futura svršenih glagola te oblici prošloga vremena svih triju rodova teže pretkazivi iz infinitiva. U takvu i toliku davanju podataka Stankovićev je rječnik vrlo blizak danas već klasičnu jednosveščanom jednojezičnom ruskom rječniku Ožegova (sada već Ožegova i Švedove). Taj jednojezični ruski rječnik ima uz natuknice i više morfoloških podataka nego Stankovićev rječnik (a u njegovu četvrtom, dopunjenom izdanju iz 1997., u kojem je Švedova suautor, nalazimo na kraju i kratku, u tablicama, morfologiju imenskih i glagolskih oblika.)

Ovdje još dajemo primjedbu o vidskim parovima. Nisu svi vidski parovi tako prozirni i nediskutabilni kao u ruskome par *делать/сделать*, odnosno u ukrajinskom *робити/зробити* = *činiti/načiniti, praviti/napraviti*. Uz tu je primjedbu još i važnija činjenica da *prosječni korisnik* dvojezičnoga rječnika u kojemu su ruski i ukrajinski jezik polazni, nije filolog. Zato smatramo ispravnim postupak ostvaren u svima tima trima rječnicima, da svaki glagol čini natuknicu za sebe, tj. da se nije nastojalo vidske parnjake dati pod jednom natuknicom. To se tiče i obrnute situacije: kada je hrvatski jezik polazni. (Filologu takav način može i zasmetati, ali, rečeno je, ti su rječnici za svakoga.)

Glagolska je rekcija, osobito u Poljančevu i Stankovićevu rječniku, dobro pokazana, pa ipak, što ne čudi, ne i potpuno. Golema je i teška zadaća – danas izrazito olakšana računalnom obradom teksta – dati u rječniku potpunu povezivost (rekciju i priključenje) glagola koji su u njemu navedeni kao natuknice. Kada bi se radilo o hrvatsko-ruskom ili hrvatsko-ukrajinskom rječniku, kao primjer za to mogla bi poslužiti obrada natuknice *raditi* u *Rječniku hrvatskoga jezika* (Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb 2000.): daju se primjeri s odrednicom *prel* (~ *kućne poslove*), primjeri s odrednicom *neprel* u značenju »biti zaposlen, djelatn; djelovati: ~ u tvornici, ~ u društvenoj ustanovi, ~ u političkoj organizaciji«, primjeri s odrednicom *biol* (*srce uredno radi*), primjeri s odrednicom *teh* (*stroj radi*), daje se značenje »poduzimati korake da se postigne neki cilj: ~ o miru, ~ na sporazumu«. Kada je riječ o značenju 'biti zaposlen, djelatn; djelovati', dani su isključivo primjeri s prijedlogom *u*, a za korisnika bi Rusa/Ukrajinca (i ne samo za njih, i ne samo za stranca) bilo svakako potrebno navesti i primjere s prijedlogom *na* (*na televiziji, na fakultetu*), odnosno uvesti poopćenje proširenjem formulacije: »biti zaposlen, djelatn; djelovati *gdje*«. Nedostaje podatak o vezivanju s prilogom/priložnim skupom (naprimjer: *raditi dobro/šuteći/daleko/noću, raditi bez šljema / po mjesecini*). (Može se na to dati primjedba da se sve to samo po sebi razumije. Odgovorili bismo: ništa se samo po sebi ne razumije, nego: ili se zna, ili se ne zna. I što se više zna, to je veća mogućnost da se *samo po sebi razumije*, tj. da se pretpostavi.) Zatim, nedostaje frazeologizam *raditi komu o glavi*. I na kraju: nema – u govoru česta

– radi se o komu/čemu/tomu da (što je potrebno dati, i upravo na kraju članka pod natuknicom raditi).

Takav je princip, s manje podataka, zastupljen i u spomenutom ukrajinsko-hrvatskom i hrvatsko-ukrajinskom rječniku autorica Antice Menac i Alle Kovalj, izašlu u Zagrebu 1979. (Mislimo da bi u ukrajinsko-hrvatskom rječniku, uz oblik nominativa (genitiva) jednine imeničke natuknice, valjalo dodati i oblik nominativa množine, s označenim naglaskom.)

Mi mislimo da je korisniku rječnika bolje ako se morfološki podaci o natuknici daju na takav način, dakle odmah, uz nju, jer od njega ne zahtijeva da često zaviruje otraga. Dakako, bez obzira na dobro dane morfološke podatke uz natuknicu, nikako se ne mora smatrati suvišnim donošenje tablica promjena na kraju dvojezičnoga rječnika. Takve pak tablice mogu davati riječi-modele u svim njihovim oblicima (dakle donositi realne paradigme), a mogu davati samo nastavke paradigama (kao u Poljančevu rječniku, naprimjer). S obzirom na rusku i ukrajinsku grafiju – bilo da se u takvim tablicama odvajaju od osnove crticom, bilo da se daju sami – nastavci u njima grafijski uvijek, ako osnova završava na palatalizirani suglasnik, sadrže zadnji fonem osnove. To je netočan način prikazivanja, a tolerira se u ime prosječnog korisnika.

Dakako, rječnik ne mora sadržavati gramatičke podatke. Izdavač može namjerno tako i postupiti: izdati gramatiku nekoga jezika i rječnik toga jezika, s tim da su u njemu uz natuknice minimalni gramatički podaci. Ali to je gore za korisnika. Što je više morfoloških podataka, to je veća opća uporabivost rječnika.

Kada je pak riječ o izboru natuknica, na njega djeluju dva osnovna čimbenika. Kao prvi spominjemo zahtjev izdavača: želi li kratak ili obiman rječnik, i komu je rječnik namijenjen. Drugi je čimbenik (sastoji se od dva dijela): koliko autor/autori poznaje polazni, a koliko ciljni jezik. Budući da nema rječnika u kojemu je sve, od jezične (i opće) kulture autora ovisi što će uvrstiti u natuknice i što neće uvrstiti, tj. autor je kriterij za procjenu važnosti neke riječi. S rusko-hrvatskoga gledišta Poljančev je do sada predstavljao rječnik sa sretno odabranim natuknicama (u čemu mu je, očigledno, bitno pomogao spomenuti jednojezični jednosveščani Ožegovljev ruski rječnik svojim sretno odabranim natuknicama).

Premda običan dvojezični rječnik nije i frekvencijski/čestotni rječnik, mislimo da bi uz pojedine riječi (ili izraze) trebalo reći (ili dati oznaku) da se u svakodnevnom životu vrlo, upadljivo vrlo često upotrebljavaju. Kao primjer za to uzimamo rusku riječ (nije važno njezino podrijetlo) *кошмар* u Poljančevu i Stankovićeve rječniku. U spomenutom je izdanju Poljančeva rječnika na stranici 320. natuknica *кошмар* protumačena: *mora, težak san; fig strava, groza, užas, jeza*. U Stankovićeve rječniku na stranici 307. protumačena je ovako: **1. košmar, težak san, mora** **2. razg. užas, strahota, strava kakój ~! kakav užas!** Premda je u Stankovićeve rječniku uvedena kvalifikacija *razg.* (ovorno) i dana sintagma-reče-

nica *какóй* ~ (*кошмáр*)! *kakov užas!*, korisniku rječnika koji na ruskom govornom području ne živi, ili nije živio, nije pružena obavijest da je *Кошмáр!* ili *Какóй кошмáр!* nešto što je bar jedanput na dan u vrevi života gotovo nemoguće ne čuti, i to u svim slojevima društva. To je izražavanje nezadovoljstva čime, zgražanja nad čime, osude čega, a odgovara hrvatskomu: *Strašno!*, *Grozno!*, *Užasno!*, *Ma što kažeš/kažete!* i dr. Dakle sam prijevods riječi-natuknice ne daje nikakvu informaciju o njezinoj neobično čestoj uporabi — čak obrnuto! Budući da u hrvatskomu standardnom jeziku postoji riječ *kòšmár*, koja se dosta rijetko upotrebljava, hrvatski korisnik rječnika po analogiji zaključuje da je i u ruskomu jeziku (točnije: govoru) tako. Slična se primjedba tiče, naprimjer, u obama rječnicima dijela objašnjenja natuknice *рáзница* = *razlika*, kada navode u govoru tako čest ustaljeni izraz-rečenicu: *Какая разница?* prevodeći je sa: *Zar nije svejedno?* Postoji upitno-uzvični frazeologizam: *Ну и что?!*, čija je čestota upotrebe vrlo, vrlo visoka (kojega u Stankovićevu rječniku ni nema), a koji se u hrvatskome najčešće može prevesti riječima (*Pa što onda?!* (U Poljančevu je rječniku samo njegova varijanta: *Ну что же?*) Ako bi se na tu našu primjedbu možda dala primjedba da ne treba u rječniku označavati izrazitu frekventnost upotrebe takvih riječi i izraza (što funkcioniraju kao uzvične ili uzvično-upitne rečenice) jer je njihova velika frekventnost prolazna, odgovorili bismo da je svaki rječnik odraz vremena u kojemu se piše, pa dakle i jezični svjedok toga vremena. Spomenimo još rusko *не надо*, koje može funkcionirati kao rečenica (ili biti u rečenici), bez kojega je svakodnevnica nezamisliva. Stankovićev ga rječnik, začudo, nema, a Poljančev (pod natuknicom *надо*) — kao rečenicu (s malim početnim slovom): *не н!* = *nemoj(te)!* — ima, ali uvučeno među ostale izraze i bez ilustracije upotrebe. Ni rječnik A. Menac, A. Kovalj nema analogno ukrajinsko *не треба!*

Dat ćemo nekoliko primjedaba u vezi s glagolima kretanja zato što se ruski i ukrajinski jezik danas, u vezi s njihovim značenjima, razlikuju od hrvatskoga (standardnog) jezika, a međusobno se podudaraju. Prvo treba reći da ti glagoli u dvama razmatranim (istočnoslavenskim) jezicima (ali ne i samo u njima) čine posebnu skupinu i po tome što tvore parove po značenjskom kriteriju određenosti/neodređenosti kretanja. Takav par predstavljaju, naprimjer, u ruskom glagoli *идти/ходить* i u ukrajinskom *йти(йти)/ходити*. Prvi u parovima (izvan ustaljenih sintagmi) znači 'kretati se pješice u određenome trenutku u određenome smjeru', a drugi 'kretati se pješice ne u određenome trenutku i ne u određenome smjeru, ili bar tamo i natrag, ili općenito' (naprimjer, u ruskom *ребёнок (уже) ходит*, u ukrajinskom *дитина (вже) ходить* = *dijete (već) hoda / prohodalo je*). (U nekim, ne i malobrojnim ustaljenim sintagmama značenje je kretanja glagola koji u parovima znače 'određeno kretanje' — izmijenjeno, kao, naprimjer, u ruskom *дождь идёт* i u ukrajinskom: *дошч иде* = *kiša pada*, ili u ruskome *время идёт* i u ukrajinskome: *час иде* = *vrijeme ide*.) Uz dva spomenuta para, koji znače određeno/neodređeno 'kretanje pješice', postoje i dva

analogna para koji znače 'određeno/neodređeno kretanje ne pješice/nekim sredstvom': u ruskome je to par *ехать/ездить*, a u ukrajinskome *іхати/їздити*. U hrvatskome se oba ruska i oba ukrajinska navedena para glagola određenoga/neodređenoga kretanja mogu prevesti glagolom *іći*: *Vidim je: ide po dijete u vrtić, Često ide u kino, Već su joj javili: za dva dana mora іći u Kijev* (dakako, umjesto *іći* u posljednjoj je rečenici još prikladniji glagol *putovati*, ali je ona i sa *іći* ovjerena). Vrlo su slično, bitno isto, navedeni ruski i ukrajinski glagoli kretanja prevedeni u trima spomenutim rječnicima. (Ima još glagolskih parova određenoga/neodređenoga kretanja, kao, naprimjer, *плыть/плавать* u ruskom i *пливти (плисти)/плавати* u ukrajinskom, u kojima pak nema razlikovanja, kao u hrvatskome, 'plivanja' i 'plutanja na vodi', itd.) Pri prevođenju s ruskoga i ukrajinskoga svih tih parova glagola kretanja u spomenutim rječnicima nema primjedbe o određenosti/neodređenosti kretanja, tj. o dijelu značenja koji se hrvatskim glagolima kretanja ni ne može iskazati, pa je pri prevođenju na hrvatski i nepotreban, ali je potreban pri prevođenju na ruski i ukrajinski. Premda je već rečeno da je dobro što više podataka dati uz natuknice, ipak, da ne bi bile preopterećene, dobro bi i korisno bilo u hrvatsko-ruskom i hrvatsko-ukrajinskom rječniku popis parova glagola kretanja (s objašnjenjem značenja) izdvojeno dodati na kraju.

I nekoliko riječi o pojavi s gledišta hrvatskoga kao polaznoga: postizanju pasivnosti pomoću morfema satelita *se*. Na kraju, iza rječnika, ili ispred njega, treba dati opću primjedbu, da se dodavanjem morfema satelita *se* oblicima 3. lica jednine glagola — koji taj morfem inače nemaju — ostvaruje izražavanje radnje/stanja u pasivu (*Puca se na sve strane*), ali da se upotrebom toga oblika i onih glagola koji inače taj morfem imaju — također ostvaruje izražavanje radnje/stanja u pasivu, tj. da se ostvaruje besubjektivna rečenica (*Ljudi se ne smiju jednako: smije se na razne načine*). Osim u tekstu ispod natuknica (glagola koji inače morfem satelit *se* nemaju), i na kraju bi ove primjedbe trebalo dati popis takvih *trećih lica* jednine koja su već ušla u leksik, u jezik, kao što su: *govori se, kaže se, priča se, vidi se, čuje se, misli se, razumije se, smatra se, zna se*.

Literatura

- Ильїн, В.С., i dr. 1990. *Українсько-російський словник* [7-е видання]. Київ : Українська радянська енциклопедія. 937 str.
- Менас, Antica, Alla Kovalj. 1979. *Українсько-хорватський або сербський словник / Hrvatsko ili srpsko-ukrajinski rječnik*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber. 685 str.
- Ожегов, С.И., Н.Ю. Шведова. 1997. *Толковый словарь русского языка* [4-е издание, дополненное]. Москва : РАН, 919 str. (+ dodatci).
- Poljanec, Radoslav F., S.M. Madatova-Poljanec. 1987. *Rusko - hrvatski ili srpski rječnik* [1. izdanje]. Zagreb: Školska knjiga, 1012 str. (+ dodatci).

Rječnik hrvatskoga jezika [glavni urednik Jure Šonje]. 2002. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga. 1450 str.

Русско-сербскохорватский словарь [под редакцией Боголюбa Станкови-ча]. 1988. Москва : Русский язык, Novi Sad : Matica srpska, str. 968 str. (+ dodatci).

Popović, Milenko i Rajisa Trostinska. 1991. O glagolskom *se* u hrvatskosrpskom, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* (Zagreb) 26, 23–26.

Отношение между исходным языком и языком-целью (в двуязычном словаре)

Резюме

Когда речь идёт о двуязычном словаре, то, естественно, имеется в виду исходный язык и язык-цель. В статье — в этом отношении — во внимание взяты три стандартных славянских языка: хорватский, русский и украинский. На основе конкретных решений, имеющих место в некоторых словарях (включая и собственный опыт), авторы пытаются охватить проблематику подачи морфологических данных в двуязычных словарях, в которых один из трёх упомянутых языков является исходным языком или языком-целью.

Ključne riječi: polazni jezik, ciljni jezik, morfologija, značenje, odnos
Key words: source language, target language, morphology, meaning, relationship